

**ЕЗИКОВО-ЛЕКСИКАЛНА СЪПОСТАВКА
НА ЗОГРАФСКАТА ЧЕРНОВА С РАННИТЕ ПРЕПИСИ
НА ПАИСИЕВАТА „ИСТОРИЯ“**

Христина Тончева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**ЕЗИКОВО-ЛЕКСИКАЛНА СЪПОСТАВКА
НА ЗОГРАФСКАТА ЧЕРНОВА С РАННИТЕ ПРЕПИСИ
НА ПАИСИЕВАТА „ИСТОРИЯ“**

Христина Тончева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The article presents linguistic proof of the phonetic, morphological and lexical characteristics of three texts from Paisii Hilendarski's *Slavonic-Bulgarian History* which are closest to Paisii's original. The contrastive analysis describes a curious picture of mixing of Church-Slavonic rules of language with West-Bulgarian dialect features from Samokov region.

Key words: history of Bulgarian language, dialectal description, new suggestion about Paisii's birthplace

През последния половин век в науката неведнъж са изнасяни данни за многобройните преписи на едно от най-популярните и най-значими четива в българската книжнина – „История славянобългарска“, създадено от йеромонаха Паисий. Голяма част от тези преписи са публикувани, придружени от обстойни коментари и някои езиково-текстови анализи. Различни изследвачи описват тези текстове с разнообразни, невинаги достатъчно ясни в терминологично отношение названия: преписи, преправки, сглоби, компилации, редакции, варианти и други подобни (напр. Златарски 1899, Ангелов 1961, Ангелов 1966, Караджова 1997, Драгова 2004, Перчеклийски 2009, Димитрова 2011 и мн. др.). В най-ново време колективът към научния проект „Четвърт хилядолетие *История славянобългарска*“ се обедини около термина *царственик*, предложен от проф. Надежда Драгова, понеже

проучваните произведения не са преправки на Паисиевата „История“, а представляват нови истории със свое значение и функции, в съдържанието им е включена голяма част от текста на „История славянобългарска“ (подробно вж. у Перчеклийски 2011).

През последните години отново се водят разгорещени спорове около окончателното установяване на родното място на родоначалника на Българското възраждане – Банско, Разложко, с. Кралев дол, Пернишко, с. Доспей, Самоковско (Ненов 2011, Деянова 2012). За да бъде решен този въпрос, трябва да се вземат предвид не само краеведските, историческите и етнографските доводи на защитниците на различните тези, а да се направи и цялостен и задълбочен езиков анализ на писмените свидетелства, който да бъде прецизно и обективно съпоставен с диалектоложките особености на всички „претендиращи“ за високата чест селища.

Тази толкова драгоценна за българския народ „История“ е въведена в научно обръщение с факсимилното издаване на т. нар. „Зографска чернова“ (нататък ЗЧ), която не само се смята за изписана от ръката на самия Паисий, но и за подложката, от която той е сътворил знаменателното си съчинение. Тя се съхранява и днес в Светогорския манастир „Св. Георги“ – Зограф, и според приписката в началото на текста е датирана през 1762 г. (Топалов, Христова, Вутова 1998). Факсимилното издание съдържа 77 листа.

Прието е да се смята, че през 1771 г. Отец Паисий е посетил Самоков, където е направен вторият препис на „История славянобългарска“ (след този на свещеник Стойко Владиславов от Котел през 1765 г.). През тази година по самия оригинал на „Историята“ е създаден Самоковският препис (нататък СП) – дело на поп Алекси Велкович Попович от Самоков (Първо фототипно издание, 2004 г.). Изказано е предположение, че Паисий лично се е срещнал с йерей Алекси (Ангелов 1964: 173, Темелски 2000: 277). Днес този препис се съхранява в Библиотеката на Църковноисторическия и архивен институт (ЦИАИ) под инв. № 137. Той съдържа 125 пагинирани листа с още един допълнителен, на който е приписката на самия поп Алекси (т.е. 126 листа). Изписан е с правилен и доста четлив почерк, съдържанието му е описано, както и добавките в текста, съпоставян е със ЗЧ и Котленския (Софрониев) препис (вж. напр. Ангелов 1961: 7). Всъщност терминът „Котленски“, който толкова масово се употребява от различни изследователи, е неточен, защото е произведен от Котел, следователно би трябвало да бъде „Котелски“.

Според сведенията на самия поп Алекси той е преписал историята въ славной зѣмли македонстей въ граде ѿ ѿтѣчствии моѣмъ нарицаемъ самоковъ. Той посочва и своята възраст, на която е извършил преписа – 28 години.

Една година по-късно, през 1772 г., по СП е направен Рилският препис от монаха Никифор, известен като Никифоров препис (нататък РП). Рилският монах Никифор е един от най-ревностните и трудолюбиви книжовници, изключително грамотен, под неговото перо са излезли няколко големи ръкописни книги (напр. Требник от 1767 – 1768 г. – Райков, Кодов, Христова 1986: 80 – 81; Сборник с църковни поучения, молитви и песни от 1764 г. – Стоянов, Кодов 1964: 368 – 369 и др.). Бил е ученик на Йосиф Брадати, родом е от Търновско, но е работил в Рилския манастир. Именно там Никифор е преписвал „Историята“ по нареждане на игумена на манастира Герасим (Ангелов 1961: 16). Ръкописът първоначално е бил от 123 листа (121 + 2 листа за приписката), но днес се състои от 119 листа (117 + 2 листа за приписката), съхранява се в Библиотеката на БАН.

От приписката се разбира, че инок Никифор е следвал преписа на самоковеца Алекси: преписъ сѣю исторію славѣноболгѣрскѣю, ѿ извѣдъ кѣр попъ алѣѣю самоковицъ, попъ вѣлковича. И в двете приписки категорично е определено родното място на поп Алекси – Самоков. В своите публикации върху преписите на Паисиевата „История“ обаче Мария Деянова убедено определя поп Алекси като „доспеец“, т.е. родом от с. Доспей, Самоковско (Деянова 2012: 94).

Върху трите източника досега са правени наблюдения предимно по отношение на съдържанието и отклоненията в текста, както и на добавките в него, като всички посочвани прилики и отлики имат съществено значение относно тяхната генеалогия. Конкретните езикови анализи са по-редки, някои от тях са доста повърхностни – споменават се спазването на църковнославянската фонетика, употребата само на малка носовка на етимологични и неетимологични места, неурегулирана употреба на двата ера, частична вокализация на големия ер в О. Подчертават се „влиянieto на западнобългарските говорни области, проникването на живата народна реч, както и на заемки от сръбски език“ (напр. Ангелов 1961: 16 – 17), но липсват конкретни примери, които да илюстрират тези изводи. В най-ново време позадълбочени езикови анализи предлагат М. Димитрова, Л. Перчеклийски и др. (Димитрова 2011, Перчеклийски 2009, 2011).

В настоящата статия са изнесени езикови свидетелства за фонетичните, морфологичните и лексикалните особености на трите текста на „Историята“, най-пряко свързани с Паисиевия оригинал, които очертават една доста пъстра картина на примесване на църковнославянската книжовна норма със западнобългарски езикови черти. Вниманието ми беше провокирано именно от различията в трите преписа, те са главно езикови. На лексикално равнище също се очертава едно доста интересно редактиране на ЗЧ, резултатите от което са видни в СП и РП. Б. Ст. Ангелов навремето е публикувал някои лексикални замени от ЗЧ в други преписи, но не всички, а само тези, които са му направили впечатление. Интересно е защо не е отбелязал лексикално-семантичните дублети в СП, които са многобройни. Тук е необходимо отново да припомним приписката на поп Алекси, който твърди, че не е нанасял никакви редакционни промени в извода на преподобния Паисий – *ѡкѡже ѡбрѣтохъ тѡко ѡ написѡ*. Тези езиково-лексикални различия между трите преписа, толкова близки по време, наистина предизвикват редица въпроси, някои изследвачи предполагат дори, че Отец Паисий е разполагал с два преписа, единия бил дал на поп Стойко Владиславов, а другия – на поп Алекси (Димитрова 2012: 8). Разбира се, трябва да се отчита и специфичният характер на книжовната продукция, създадена именно през това столетие, когато според сполучливия израз на А. Минчева „се разхлабва връзката“ между оригинал (извод, антиграф) и апограф, между оригинал и превод, между превод и редакция, адаптация, т.е. това е време, когато започва да се чува поясно гласът на книжовника, който преписва, компилира, превежда или съчинява (Минчева 1982, Минчева 1984).

При съпоставителния анализ с оглед на диалектната основа, отразена в преписите, не открих типичните особености на Банския говор, които са отдавна известни в науката (вж. напр. Стойков 1993: 141 – 143). Редица публикации през последните години изнасят съвпадения между особеностите на ЗЧ и Самоковския говор (напр. Деянова 2012). В търсене на още диалектни характеристики, които биха ни помогнали да идентифицираме по-вярно говорната основа на ЗЧ, описаните по-долу езикови особености на трите преписа са съпоставяни с особеностите на Самоковския говор (по Вакарелска-Чобанска 2002).

I. Правописно-фонетични особености

I.1. Ятовата графема се употребява доста редовно на етимологичните си места в СП и НП, докато в ЗЧ колебанията са по-големи.

Напр. имети ЗЧ 34а, някои ЗЧ 33б. Спазването на църковнославянската ортография в това е последователно проведено. Но и в СП и НП се виждат народни употреби от западнобългарски модел: *некол* 22, 49, *неколико* 132, 99. В Самоковския говор рефлексът на ятовата гласна е [e]. Такъв е рефлексът и в Банския говор, но и в повечето западни говори.

1.2. Пъстра е картината на еровите употреби и в трите преписа. На мястото на старобългарския голям ер в Самоковския говор има два рефлекса: [a] и [o], като вторият съпада и със старата вокализация, узаконена от църковнославянския език:

възмогохъ ЗЧ 5б – *возмогòхъ* СП 22;

сѣвъкъспіхъ ЗЧ 5б – *совокспіхъ* СП 22.

1.2.1. Наследниците на старобългарския голям ер в коренна морфема:

дъщери ЗЧ 3б – *дщери* СП 18 – *д'щери* РП 47;

казни ЗЧ 14а, РП 44;

такмо ЗЧ 3а, 5а, 6а, 13а, 18а (но и *токмо* 21а) – *токмо* СП 25, РП 49;

тоцъание ЗЧ 28б – *тцъание* СП 116, РП 92.

1.2.2. В префиксна позиция:

възлюбви ЗЧ 9а – *возлюбви* СП 34, РП 55;

въсталъ ЗЧ 6а – *восталъ* СП 126;

сѣвъкъспіхъ ЗЧ 3б, *сѣвъкъспіхъ* ЗЧ 5б – *совокспіхъ* СП 17, 23, РП 46, 50;

сѣзвалъ ЗЧ 7а – *созвалъ* СП 27, РП 52;

саградилъ ЗЧ 5а – *заградилъ* (!) СП 27, РП 52;

сахранатъ ЗЧ 5а – *сохранат* СП 21.

1.2.3. В предлози:

ва ЗЧ 5а – *въ* СП 21 – 22;

къ ЗЧ 8а – *ка* СП 32.

1.2.4. В суфиксна позиция на етимологичното място на стб. Ъ:

напоследокъ ЗЧ 6а; СП 24, РП 50;

привитокъ ЗЧ 4а, СП 19, Рп 48.

I.2.5. В коренна позиция на мястото на епентетичен Ъ:
сѣмъ 3Ч 30а – самъ СП 119, РП 93.

I.2.6. В суфиксна позиция на мястото на епентетичен Ъ:
погивѣлъ 3Ч 6а – погиваль СП 24 (погѣвълъ от погѣвати);

мѣдръ 3Ч 6б – мѣдарь СП 27, РП 52;

рекалъ 3Ч 7а, СП 27, РП 52;

сѣдамъ 3Ч 8а, СП 30 (сѣдмь);

тежакъ 3Ч 18б – тежокъ СП 64, РП 69.

I.2.7. В 3Ч се срещат случаи на неетимологична замяна на А с Ъ, както и на поява на епентетичен (неетимологичен) Ъ:

вѣмъ 3Ч 3а – вамъ СП 16;

вѣсилѣ 3Ч 13а – василѣ РП 44;

сѣвои 3Ч 6а – своѣ СП 25, РП 51;

изѣвесно РП 49 – извесно СП 21.

I.2.8. Наследникът на малкия старобългарски ер в коренна позиция е [а]:

не прѣлацаи се 3Ч 4а, РП 48 – не прѣлцаи се СП 20;

зѣвъздохатець 3Ч 6б – зѣвъздохетець СП 27, РП 52;

ѡганъ 3Ч 7а – ѡгинъ СП 27, РП 52;

чатитъ 3Ч 28б, РП 91, читати СП 116.

I.3. На мястото на задната носова гласна има У. Такова е положението и в Самоковския говор, подкрепено от многовековната безюсова книжовна традиция, намерила свой кодифициран завършек в църковнославянската норма:

мѣдръ 3Ч 6б – мѣдарь СП 27, РП 52.

I.4. Предната (нейотувана и йотувана) носовка има гласеж според църковнославянската фонетика:

ѣзикъ 3Ч 4а, РП 47 – ѣзикъ СП 20.

I.5. Наследниците на старите сричкотворни Р и Л.

I.5.1. Наследниците на сричкотворното РЪ. В Самоковския говор има три произносителни варианта: *ръ*, *р* и *ър*. В преписите отчас-

ти е спазена църковнославянската норма, но има доста примери, в които прозира народният изговор:

грци ЗЧ 3б, 4а – греци СП 18, 19 – гречески РП 4б;

гръчка ЗЧ 4а – греческа СП 19;

гр,деливз ЗЧ 4б;

држитъ ЗЧ 6б – держитъ СП 25;

испрво ЗЧ 3а, испръво ЗЧ 6а – исперва СП 16, 24, РП 50;

крстили ЗЧ 4 – кр'стили СП 19;

прво ЗЧ 4а – перво СП 19; пръвомъ ЗЧ 6б първомъ СП 25, первомъ РП 51;

прваа ЗЧ 6б – перваа СП 25, РП 51;

тровоци ЗЧ 4б.

1.5.2. Наследниците на сричкотворното ЛЪ. В Самоковския говор има четири произносителни варианта: *лъ*, *л*, *ъл* и *у*. В Банския говор в развоя на сричкотворното ЛЪ е настъпила асимилация на плавната съгласна, в резултат на което днес се чуват форми като *сънце*, *жът*, но в проучваните от мен преписи такива примери не са регистрирани:

болгари ЗЧ 4а, болгаре 4а – болгари СП 19;

болгарине ЗЧ 4а – болгарине СП 20;

болгарска ЗЧ 4а; болгаретки СП 18 (м.р.ед.ч.) – болгарскихъ РП 45;

но и възгарски ЗЧ 4а – болгарски СП 19;

болгарскіе ЗЧ 3б (м.р.мн.ч.) – болгарски СП 18;

влхвованіе ЗЧ 7а – влхвованиа СП 27, РП 52;

наплъніти ЗЧ 6а – наполнити СП 25;

стлъпъ ЗЧ 7а – столпъ СП 27, РП 52;

слнце ЗЧ 7а – солнце СП 28, РП 52.

В обширната монография на Д. Вакарелска-Чобанска са описани и други фонетични особености на Самоковския говор, които са присъщи и за диалектната основа на преписите. Ще спомена само някои от тях: липса на преглас на А в Е след меки и шушкави съгласни както пред твърда, така и пред мека сричка, липса на редукция на широ-

ките гласни, липса на лабиализация на гласната И след шушкови и лабиални съгласни, липса на делабиализация на гласната У след меки съгласни, липса на съгласната Х в началото на думата и в средисловие.

В Разложкия говор и по-специално в говора на гр. Банско меките веларни съгласни *к', г', х'* се прегласят в меки алвеолни съгласни *ч', џ', ш'*. Такива примери в ЗЧ не са регистрирани. Някои от останалите фонетични особености, които се подчертават като присъщи на Паисиевия диалект, като например липсата на съгласната Х в Банския говор, са типични и за много други български говори – както източни, така и западни.

II. Морфологични особености

II.1. Плурално окончание -Е при имената от м.р. И тази особеност, която се изтъква за присъща на Банския говор, всъщност се среща не само в Самоковския, но и в много други български диалекти: *враче, квпаче, ввчаре* ЗЧ 4б.

II.2. Миналите деятелни (елови) причастия окончават на -ЛИ в ЗЧ, в СП и в РП: *почели* ЗЧ 7а, *скръзшали се* ЗЧ 7а, *исмели се* ЗЧ 7б – *звръкали са* СП 28, РП 53; *не раззмели* ЗЧ 7б – *не раззвирали* СП 28, РП 53, *одолели* ЗЧ 9а – *надвили* СП 33. В това отношение не бива да се подценява ролята на силната предходна книжовна традиция, кодифицирана в църковнославянската.

II.3. Във формите на миналите деятелни (елови) причастия се наблюдава запазване на старобългарския суфиксален формант -ова- в ЗЧ и предпочитане на новия -ва- в другите два преписа:

гдѣствовали ЗЧ 21а, но и *господствѣвали* ЗЧ 5а *именовалъ се* ЗЧ 30б, *порадодвал се* ЗЧ 6а – *здрядзвал са* СП 24, РП 51, *црствовалъ* ЗЧ 9а, но и *цртѣввалъ* ЗЧ 18 б, СП 69, РП 64.

II.4. Лични местоимения за 3 л. ед. и мн. ч. *он, она, оно, они*, които редовно се срещат в преписите и които са наследени от старобългарските показателни местоимения *онъ, она, оно, они*. Те са различни от третоличните местоимения в Банския говор. Срв: *ѡно* ЗЧ 5а, *ѡни* ЗЧ 4а, СП 19, РП 47.

II.5. Притежателни местоименни форми *нихен, нихни*:

нихенъ ЗЧ 3а, 4б, нихна 3ба, СП 104, РП 145, нихни ЗЧ 6б – нїхни СП 17, 25, РП 48, 51. Тези облици в Самоковския говор са съответно *ниен, нийна, нийно, нийни*.

II.6. Твърде интересна е диалектната употреба на обобщителното местоимение *све, свак* (от старобългарското *всьь*) в ЗЧ, която не е отбелязвана досега в публикациите. В другите два преписа обликът на тези местоименни форми е наследен от предходната книжовна традиция:

сва ЗЧ 6а – вса СП 25;

свї ЗЧ 3а, – вси СП 17; све 4а, 5б – вса СП 23;

сваки ЗЧ 5б – всакы СП 23;

свакого 4а – всакого СП 20;

свего народа ЗЧ 5б – всего СП 22;

свеїзвесно ЗЧ 5а – вса извесно СП 21.

II.7. Глаголно окончание за 1 л., мн. ч., сегашно време -МЕ начиниме ЗЧ 7а, соградиме ЗЧ 27а, РП 52

II.8. Частица за образуване на бъдеще време *КЕ*. Наследниците на старите групи *шт, жд*, обаче са книжовни (или църковнославянски), срв. *прелациати са* ЗЧ 7б, *чвжъ* ЗЧ 4а, *чвжди* СП 19.

III. Църковнославянски особености

Наред с проявите на народната реч от западнобългарските говорни области в езика на преписите са запазени и множество старобългарски черти, петрифицирани от църковнославянската писмена норма.

III.1. Архаични плурални окончания при едносричните имена от м.р.: *царове* ЗЧ 3а, 5а; СП 16, 21, *кнезове* ЗЧ 14б, СП 46, РП 62; *кравеве* ЗЧ 3б, ЗЧ 14б, СП 18, СП 46, РП 62, *грошеве* ЗЧ 7а, СП 27, РП 52.

III.2. Архаични форми на синтетичен компаратив: *воле* ЗЧ 4а, СП 20, РП 47; *више* ЗЧ 4а, СП 20, РП 47; *лвчше* ЗЧ 4а. Нови форми по *млади* 'по-младият' ЗЧ 57а – *по младъ* РП 133, СП 209.

III.3. Суперлатив: *наї боле* ЗЧ 3б – *наи болѣ* СП 19, РП 47, *юнеишем8* ЗЧ 15б, СП 65.

III.4. Архаични показателни местоимения: *тои 'този'* ЗЧ 7а, 28б, СП 27, 31, РП 52, 54, 91; *сеи* ЗЧ 17а, СП 56, РП 67.

III.5. Архаични повелителни форми за 2 л. ед. ч.: *виждѣ* ЗЧ 3, СП 19, РП 47.

III.6. Архаични аористни форми за 1 л. мн. ч.: *рекохомѣ*, *писахомѣ* РП 125, СП 189.

III.7. Архаични аористни форми за 3 л. мн. ч.: *изнемогѡша*, *исчезѡша*, *тврѣдѣша се*, *познѡша* СП 13,14, *смириша са*, *падоша*, *исчезоша* РП 42, 44.

III.8. Архаични облици на минали страдателни причастия: *чвени* ЗЧ 3б, СП 18, РП 47.

III.9. Архаични синтактични конструкции: *Оумершѣ же Кардам8* ЗЧ 19а, СП 64, РП 68.

III.10. Запазена инфинитивна форма предимно след модални и начинателни глаголи: *не хотели погрести его* ЗЧ 35а, РП 101, *почели творити* ЗЧ 7а, *почелѣ правити* СП 27, РП 52.

IV. Лексикални особености

На лексикално равнище съпоставителният анализ на трите преписа ясно очертава една тенденция към лексикално-текстологично поправяне на ЗЧ, при което могат да се изброят 55 лексикални намеси в Паисиевия текст. Въпреки твърдението на поп Алекси относно Паисиевия текст, че „както го намерил, така и преписал“, освен текстологични разлики, които са описани от изследователите, всъщност той е поправял много пъти различни лексикални форми. В резултат на тези поправки са регистрирани съответни дублети, които привеждам по-долу в нормализиран вид и в азбучна последователност. От своя страна монахът Никифор е следвал дословно поправения от поп Алекси текст и съответно е употребил и същите текстологични дублети.

ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНИ ДУБЛЕТИ в ЗЧ, СП и РП
везъворною ЗЧ 17б – *везъворно* СП 61, РП 67

- вещдати ЗЧ 8б – говорити СП 33, РП 55
- богопротивити сѧ ЗЧ 7а – противити сѧ богѧ СП 28, РП 53
- брань ЗЧ 9б – воиска СП 36, РП 56
- воинство ЗЧ 15а, 19б, 25а, 43а – воиска СП 65, 66, 97, 165, РП 70, 85, 113
- вратити ЗЧ 33б – възвратити РП 99, СП 132
- вратити сѧ ЗЧ 36а – походити РП 112, СП 161
- възбранити ЗЧ 7а – забранити СП 28
- възвращати сѧ ЗЧ 42а – възвратити сѧ РП 104, СП 144
- възхитити ЗЧ 18б – szмети СП 62, РП 68
- въсхотѣти – хотѣти РП 113, СП 166
- въ тѧине ЗЧ 17б – тѧино СП 61, РП 67
- данъ ЗЧ 3б – данокъ СП 18, РП 47
- заробенъ ЗЧ 25а – робенъ РП 87, СП 97
- здѧние ЗЧ 7а – градежъ СП 28
- имамаъ намерение да тражимъ ЗЧ 9а – сговарѧмаъ сѧ СП 34 (*тра-
жим* ’търся’ – Вакарелска-Чобанска 2005: 355)
- именовати сѧ ЗЧ 30б – нарешти сѧ РП 90, СП 120
- имѣти брань ЗЧ 34а – чинити брань РП 99, СП 134
- исмети сѧ ЗЧ 7б – збркати сѧ СП 28 ’обърквам нещо в градеж’
- къпити миръ ЗЧ 12а – искъпити миръ СП 44, РП 61
- междѧ собоѧ (распра) ЗЧ 43а – междѧсобнаѧ РП 113, СП 164
- монашьскъ чинъ ЗЧ 15б – иночьскъ чинъ РП 65
- монашьство ЗЧ 15б – иночьство СП 45, РП 65
- натрагъ ЗЧ 34а – наздѧъ РП 100, СП 136
- начрътати ЗЧ 11а – написати СП 34, РП 55
- обещати сѧ ЗЧ 9а – обрешти сѧ СП 41, РП 59
- обращати сѧ ЗЧ 15б – обратити сѧ СП 46, РП 65

одолеети ЗЧ 9а,10а, 12б – надвити СП 33, 37, 451 РП 58, 62 'по-беждавам войска в битка'

одолевати ЗЧ 10б – надвити РП 59, надвивати СП 39

отцепити сѧ ЗЧ 10б – отати сѧ СП 38, РП 58

повѣгати ЗЧ 18б – вѣгати СП 63, РП 68

повити ЗЧ 12а – извити СП 44, РП 61

погввити ЗЧ 19а – побити СП 69, РП 64

позъвати ЗЧ 42б – възъвати 'викам на помощ' РП 112, СП 163

попърати ЗЧ 39б – погазити РП 107, СП 153

по привидениемъ ЗЧ 17б – наъве СП 61, РП 67

поради ЗЧ 23а – ради СП 78, РП 77

порадовати сѧ ЗЧ 6а – зарадовати сѧ СП 24, РП 51

поразмѣти ЗЧ 18б – раззмѣти СП 63, РП 68

похицати ЗЧ 4б – гравати СП 20, РП 47

прилично ЗЧ 5б – оугодно СП 23

раззмети ЗЧ 7б – раззирати СП 28, РП 53

раззети ЗЧ 11б – раззѣлити СП 43, РП 60 – 61

ратъ ЗЧ 45а – воиска РП 116, СП 170

стати краль ЗЧ 36а – настати РП 103, СП 143

сздръжати ЗЧ 38а – дръжати 'владее много територии' РП 106, СП 151

сзкрвшати сѧ ЗЧ 7а – повивати сѧ СП 28, РП 52

сзтворити отмъщение ЗЧ 12а – отмъстити СП 44, РП 61

сз хзитростию ЗЧ 18б – хитро СП 63, РП 68

творити ЗЧ 7а – правити СП 27, РП 52

тракз ЗЧ 43б – оутракз СП 166, РП 113

враззмѣти ЗЧ 18а – дочети СП 62, РП 68

зтвърдити ЗЧ 17б – твърдити СП 61, РП 67

хъитро ЗЧ 32а – съ хъитростию РП 96, СП 126

цѣсарѣствовање ЗЧ 18б – цѣсарѣство СП 64, РП 69

В резултат на анализа на ексцерпирания от трите преписа лексикално-синонимен материал може да се обобщи следното. Лексикалните дублети могат да бъдат описани в следните тематични групи.

IV.1. Разнокоренни синоними: *вєсѣдати* – *говорити*, *здание* – *градежъ*, *монашьскъ* – *иночьскъ*, *монашьство* – *иночьство*, *начрѣтати* – *написати*, *обещати се* – *обрешти се*, *одоleti* – *надвити*, *похищати* – *грабати*, *творити* – *правити*.

IV.2. Замяна на архаични облици с по-нови: *брань* – *воиска*, *натрагъ* – *назадъ*, *ратъ* – *воиска*, *попърати* – *погазити*.

IV.3. Разнообразие от префиксални употреби – в ЗЧ се наблюдават предпочитания на определени префикси (напр. *въз-*, *по-*, *с-*):

възбранити – *збранити*, *възхитити* – *сзмети*, *въсхотѣти* – *хотѣти*;

побегати – *бегати*, *повити* – *извити*, *позъвати* – *възъвати*;

сразъмѣти – *дочѣти*, *ствръдити* – *тврѣдити*.

IV.4. Различни суфиксални употреби: *данъ* – *данокъ*, *цѣсарѣствовање* – *цѣсарѣство*.

IV.5. Замяна на словосъчетания и синтагми в ЗЧ с монолекси в СП и РП:

въ тайне – *тайно*, *имамъ намерение да тражим* – *сговарямъ са*, *междъ собоѣж (распра)* – *междъсобнаѣ*, *сътворити отмъщение* – *отмъстити*, *съ хъитростию* – *хитро*.

В по-редки случаи се наблюдава и обратното явление, срв: *вогопротивити са* – *противити са богъ*, *хъитро* – *съ хъитростию*. В други случаи на намеса в Паисиевия текст създателят на СП е подходил творчески – при наличие на едни и същи лексеми в ЗЧ поп Алекси е употребявал различни синоними в зависимост от контекстовите и семантичните нюанси, срв. *вратити* – *възвратити* и *вратити са* – *походити*. Остава отк-

рит въпросът защо текстът на ЗЧ е бил подложен на текстологично-лексикална редакция от поп Алекси, т.е., ако поп Алекси е доспеец, защо е преработил текста на друг, при това толкова именит доспеец (ако приемем хипотезата на Деянова-Ненов за идентификация на село Доспей като родно място на Паисий).

Необходимо е изнесенят лексикален материал да бъде щателно сравнен с диалектното богатство на Самоковския говор, да бъдат филтрирани всички църковнославянски употреби и въз основа на езиковите особености да се стигне до единно становище: говорът на кое точно селище се намира в най-непосредствена близост до диалектната основа на „История славянобългарска“.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1961:** *Паисий Хилендарски – История славянобългарска. Никифоров препис 1772 г.* Подготви за печат Б. Ст. Ангелов. Издателство на БАН. София, 1961 г.
- Ангелов 1964:** Ангелов, Б. *Съвременници на Паисий*. Ч. II. С.
- Ангелов 1966:** *Рилска преправка на „История славянобългарска“*. Увод и бележки от Б. Ст. Ангелов. Институт за литература. Издателство на БАН. София, 1966 г.
- Вакарелска-Чобанска 2002:** Вакарелска-Чобанска, Д. Самоковският говор. // *Трудове по българска диалектология и история на българския език*. София, 2002.
- Вакарелска-Чобанска 2005:** Вакарелска-Чобанска, Д. *Речник на Самоковския говор*. Акад. изд. „Марин Дринов“. София, 2005.
- Деянова 2011:** Деянова, М. „Новобългарското словообразуване в „История славянобългарска“. // *сп. „Български език и литература“* (електронна версия), 2011, № 3.
- Деянова 2012:** Деянова, М. Съвпадения между характерните диалектизми в Зографската чернова на „История славянобългарска“ и говорните характеристики на село Доспей, Самоковско. // *ел. сп. „Онгъл“*, год. IV, 2012, бр. 4 (www.spisanie.ongal.net).
- Димитрова 2011:** Димитрова, М. Панталеймоновият препис на Паисиевата „История славянобългарска“ – между установените истини и бъдещите задачи. // *Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури*. Сборник с доклади от Десетите национални славистични четения, посветени на 90-годишнината от рождението на проф. Светомир Иванчев. 20 – 22 април 2010 г. София: Унив. издателство „Св. Климент Охридски“, ФСФ, Лектура, 2011 (233 – 341).
- Драгова 2004:** Драгова, Н. *Паисий Хилендарски. История славянобългарска*. Белова. София: Унив. издателство „Св. Климент Охридски“, 2004.

- Златарски 1899:** Златарски, В. Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история. // *ПСп*, № 59. София, 1899, 723 – 757.
- Караджова 1997:** Караджова, Даринка. Два нови преписа на Паисиевата „История славянобългарска“. // *Балканистичен форум*, 1997, кн. 3.
- Минчева 1982:** Минчева, А. Езиковата ситуация в българските земи през XVIII век и Паисиевата „История славяноболгарская“. // *Старобългаристика*, 6, 1982, № 4, 37 – 43.
- Минчева 1984:** Минчева, А. За отношението *писмен текст – книжовна норма* в началния период от историята на новобългарския книжовен език. // *Wiener Slawistischer Almanach*, 13, 1984, 221 – 235.
- Ненов 2011:** Ненов, Ив. *Самоковският препис на „История славянобългарска“*. Размисли и факти. Издателска къща „Зов“. София, 2011.
- Перчеклийски 2009:** Перчеклийски, Л. Ахтаровият препис (преправка) на Паисиевата история от 1844 година. // *Научни трудове*, Т. 47, кн. 1, СБ. Б., Пловдив, 2009, с. 96 – 121.
- Перчеклийски 2011:** Перчеклийски, Л. Мястото на Ахтаровата преправка от 1844 г. сред преписите, произлизащи от Рилския царственик от 1825 г. // Дадена за печат в *Годишник на Филологическия факултет*, Благоевград, 2011 г.
- Първо фототипно издание 2004 г.:** *Паисий Хилендарски – История славянобългарска. 1771 г. Самоковски препис*. Първо фототипно издание. 2004 г. Сдружение „Демократична мрежа“. Сдружение „България 681“.
- Райков, Кодов, Христова 1986:** Райков, Б., Хр. Кодов, Б. Христова. *Славянски ръкописи в Рилския манастир*. София, 1986.
- Темелски 2000:** Темелски, Хр. *Самоков през Възраждането*. София, 2000.
- Топалов, Христова, Вутова 1998:** *Паисий Хилендарски – История славянобългарска. Зографска чернова 1762 г.* Факсимилно издание – 1998 г. Превод на новобългарски език от Петър Динеков. Съставители: Кирил Топалов, Боряна Христова, Нина Вутова. София, 1998 г.